

Szövegkapcsolatok és alkotói önértelmezés

Kertész Imre *A végső kocsmá* című művében

Bevezetés

Megrendített Kertész Imre *A végső kocsmá* című kötetének hazai recepciója, mind a könyv interpretációját, mind másodlagosnak vélt besorolását illetően, melyet kitűnően bizonyít a megjelent kritikák és tanulmányok maroknyi száma.

A legmerészebb kijelentést talán Bán Zoltán András tette a Magyar Narancsban közzétett recenziójában, melyben azt állítja, hogy az írónak már nincs „eredeti regényírói, elbeszélői anyaga”.¹ Bán Zoltán értelmezése elköveti azt a hibát, miszerint a művet a legszorosabb értelemben véve szó szerint elemzi, mintha Kertész nem fikciót írt volna, hanem egy montázst állított volna össze a naplóiból, illetve félbemaradt kézírataiból.

Elmélete több ponton is kifogásolható. Egyrészt Kertész ugyanazt az eljárást alkalmazza, amit egy korábbi naplóregényében, a *Gályanapló*ban is, ahol a szöveget fejezetcímekre tagolja, lehetővé téve azt, hogy az egyes címek „az epikus folytonosság szimbolikus jelzésként is olvashatók”² legyenek. Ezzel máris lehetetlenné válik az elgondolás, hogy pusztán montázsként olvassuk a könyvet, hiszen a fejezetcímek nemcsak strukturálják a szöveget, hanem az előzetes szöveggondozást is egyértelművé teszik, ami már egy fikciós teret képez a szöveg köré. Ebben a kontextusban semmiképp sem elengedhető Kertész azon kijelentése, melyet a *Friderikusz most* című műsorban tett, ahol azt mondja, hogy felfogása szerint „minden fikció”.³ Ha ebből a mondhatni művészeti perspektívából indulunk ki, akkor kevésbé tűnik logikusnak és hitelesnek az értelmezés, hogy az író ihletettség híján mindössze átmásolt, majd összeillesztett bizonyos szövegrészeket.

Elemzésemben teljes mértékben elvetem azt az olvasásmódot, amelyet Bán Zoltán András követ, s inkább a szöveg struktúráját vizsgálom meg (különösen koncentrálna Kertész korábbi műveiből átvett szövegekre), azt a feltevést követve, miszerint *A végső kocsmá* az író alkotói önértelmezése. Ennek alátámasztására előbb megvizsgálom a *Mentés másként* című kötetet, továbbá a *Gályanapló* párhuzamát *A végső kocsmá*val.

1. „A káosz is rend, csak mások rendje”⁴ – *Mentés másként*

Tanulmányom egyik alapfeltevése, hogy a *Mentés másként* című kötet *A végső kocsmá* párregényként olvasható. Nem pusztán azért, mert Kertész jelentős mennyiségű szöveget emelt át belőle, hanem mert (ezt a későbbiekben látni fogjuk) ennek az átemelésnek egy rendkívül fontos jelentésképző hatása van.

Elsődlegesen érdemes tisztázni Kertész művészetfelfogásával kapcsolatban egy kiemelkedően lényeges dolgot, hogy az „Ugyanazt az életet élni és írni”⁵ elve szerint Kertész a saját életét tekinti irodalmi forrásnak. Műveinek, ahogy Szirák Péter fogalmaz, „autobiografikus vonásai”⁶ vannak. Ugyanez a vonás jelentkezik a *Mentés másként*ben is (s majd később *A végső...*-ben, de ott már megváltozott jelentéssel), viszont sokkal közvetlenebb módon. Feltevésem szerint a *Mentés...* sem olvasható valódi naplóként, hiszen, ahogy azt Lejeune is kifejtette: „az igazi naplót mindig úgy írják, hogy nem tudják, mi lesz a vége. Naplóregényt viszont mindig azért írnak, hogy eljussunk a befejezéshez.”⁷ A *Mentés...*-ben először egy korábbi regény, a *Felszámolás* írásának körülményeiről olvashatunk, majd a könyvbeli íróban fokozatosan me-

1 Bán Zoltán András, *Önmaga csödtömeggondnoka – kritika Kertész Imre új kötetéről*. <http://magyarnarancs.hu/konyv/onmaga-csodtomeggondnoka-91588>

2 Erdődy Edit, *Kertész Imre*, Bp., Balassi Kiadó, 2008, 117.

3 A felvétel elérhetősége: <https://www.youtube.com/watch?v=eYUZAUmt168>
Az interjút a *K. dosszié* megjelenése kapcsán készítették.

4 Kertész Imre, *Mentés másként*, Bp., Magvető, 2011, 101.

5 Erdődy Edit, *Kertész Imre*, Bp., Balassi, 2008, 120.

6 Szirák Péter, *Kertész Imre*, Pozsony, Kalligram, 2003, 103.

7 Philippe Lejeune, *A napló mint „antifikció” = Írott és olvasott identitás*, szerk. Mekis D. János, Z. Varga Zoltán, Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, 2008, 19.

rül fel egy korábbi regényterv, *A szodomain magányos* gondolata, amely (amint az *A végső...*-ben olvasható) ötvöződni fog *A végső kocsmával*⁸, s az utolsó előtti bejegyzés így szól: „Egy radikálisan személyes könyvet, amíg végül semmi sem marad (*A végső kocsmá*). A végére járni, a szó szoros értelmében.”⁹ Láthatjuk, hogy a kezdetektől (a *Felsőszámolás* nehézségeitől) eljutottunk egy látszólagos befejezésig (az igazi – mondhatni befejezés – maga *A végső kocsmá* lesz). Továbbá lényeges az is, hogy a *Mentés...* elején is szóba kerül *A szodomain...*: „Szintén az éjszaka valami különös hangsúllyal jelentkezett *A szodomain magányos*, ez az első nagy fiatalkori ötlet, vagy téma, vagy nevezem, ahogy akarom, ez a dionüszoszi élmény, a szabad individuum önfeladása a tömeg rituális őrjöngése közepette; ez a motívum szabta meg egész későbbi munkásságomat (már hogy hamarjában így mondjam), szóval későbbi regényeimnek valamennyi cselekményét.”¹⁰ Ebből következően szinte törvényszerű volt, hogy a későbbiekben is felbukkanjon, ahogy az a könyv vége felé meg is történik: „Ma, illetve tegnap (mert a ma már tegnap, lévén kettő óra negyvennégy perc, hajnal): ma reggel tehát *A szodomain magányos* gondolatával ébredtem.”¹¹

Ez az eljárás magában hordozza azt az észrevételt, melyet Lejeune is megfogalmaz: „A valódi naplók világa esetleges, ellenben a naplóregényt mindig a regényírónak hívott gondviselés kormányozza”¹². Ez a „gondviselés” fokozatosan tereli rá az olvasót az öregség és a halál gondolatának súlyával egybeszórt melankolikus hangnemével arra az elhatározásra, hogy a halál előtt még „egy radikálisan személyes könyvet” alkosson. Levonható a következtetés, hogy a *Mentés másként* nem olvasható valódi naplóként (ahogy Lejeune írja; „antifikcióként”¹³), hanem egy olyan szöveggé kell megközelíteni, amelyet átjár és körülvesz a fikció, amit szerzője a „gondviseléssel” rászabott.

Ezzel azonban még nem határoztuk meg pontosan, hogy mitől válik a *Mentés másként A végső kocsmá* párregényévé. Ahogy arra Fleisz Katalin is rámutatott, a *Mentés...* egyik fő problematikája az énmeghatározás,¹⁴ illetve „csak addig van én, amíg az írás van”, s kitér arra is, hogy „az identitás része az írói lét”.¹⁵ Ebből következik, hogy amíg a *Mentés...*-nek a témája az énmeghatározás, addig *A végső kocsmában* a művészetmeghatározás, az írói én megismerésének vágya lesz hangsúlyos. Ezt látszanak bizonyítani a szövegátvételek, melyek az identitást jelképezik, s ezekben keresendő az írói lét. A *Mentés másként* az énmeghatározásból kiindul és *A végső kocsmában* az író a saját művészetének meghatározásában kiteljesedő önvizsgálat.

Nem hagyható figyelmen kívül a hangnem, amely *A végső...*-ben megőrzi a *Mentés másként* szövegeinek rezignáltságát. Ennek a megőrzésnek is (csakúgy, mint a szövegek átvételek) mérvadó szerepe van a két könyv közötti párhuzam megteremtésében, ugyanis már a *Mentés...* is utal rá (de igazából csak *A végső...*-ben kap főszerepet), hogy a halál és az öregség okozta melankólia ellen egyedül az írás, az alkotás öröme adhat enyhülést.

2. „Mindig volt egy titkos életem, és mindig az volt az igazi.”¹⁶ – a *Gályanapló*

Kertész nem pusztán a *Mentés másként*-ből vett át szöveget *A végső kocsmába*, mivel a fenti mondatot is a *Gályanapló*-ból emelte be. Még mielőtt vizont megvizsgáljuk a mondatot, illetve az átvétel okát, a megértéshez fontos tisztáznunk a *Gályanapló* értelmezésével kapcsolatban Szirák Péter és Erdődy Edit álláspontját.

Szirák Péter szerint a *Gályanapló*-ban „a feljegyzések témája túlnyomórészt gondolatvilágának alakulástörténete”,¹⁷ melyből Erdődy Edit azt a következtetést vonja le, hogy „mindenekelőtt a naplóíró szellemi önéletrajza (...) bontakozik ki, s bár ez az életrajz nem lineárisan regényszerű, kirajzolódik a naplóíró szellemi, tudati változásának iránya, a szellemi tájékozódás és a felismerések nyomán az alkotóvá, gondolkodóvá, regényíróvá válás folyamata.”¹⁸ Ezek az értelmezések egy újabb kapcsolatra vezetnek, amely alátámasztja annak az indokoltságát, hogy Kertész egyetlen mondat átvételével a *Gályanaplóra* irányítja az értelmező figyelmét.

Ha nem tévesztjük szem elől a *Mentés másként* szövegátvételeinek az okát, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a *Gályanapló* felidézése egy utalást visz a szövegbe: mivel a *Gályanapló* egy szellemi önéletrajz, vagyis egy „alakulástörténet” (amiként azt fentebb láthattuk), így az átvétellel Kertész jelzi, hogy *A végső...*-ben ugyanennek az alakulástörténetnek vagyunk tanúi,

8 Fontos megjegyezni, hogy itt a könyvben megírandó regényről van szó, s ezzel a regénnyel fog összemósítani *A szodomain magányos*.

9 Kertész, *i. m.*, 225.

10 *Uo.*, 11.

11 *Uo.*, 212–213.

12 Lejeune, *i. m.*, 19.

13 *Uo.*, 13.

14 Fleisz Katalin, *Kertész Imre: Mentés másként*.

<http://epa.oszk.hu/00100/00181/00083/678.htm>

15 *Uo.*

16 Kertész Imre, *Gályanapló*, Bp., Magvető, 1992, 272.

17 Szirák, *i. m.*, 155.

18 Erdődy, *i. m.*, 119.

vagyis annak, hogy egy író létrehozza a regényét. Ennek az alakulásnak a terméke pedig maga az alakulás, vagyis a próba, hogy a regény megszülethessen.

Ezt maga Kertész is kimondja egy másik, Friderikusz Sándorral készült interjúban¹⁹ a könyv megjelenése alkalmából, ahol azt fejtegeti, hogy „ebben a könyvben olyan dolgok szerepelnek, amelyek egy író küzdelmét mutatják meg, hogy megteremtse a regényét”.

A *Gályanapló*ból átvett „Mindig volt egy titkos életem, és mindig az volt az igazi” mondattal pedig azt fejezi ki, hogy a titkos élet maga az alkotás; írói identitásának önálló léte és munkája.

Kertész az interjúban megmagyarázza az átvett mondatot, de magyarázata csak a *Gályanapló* kontextusában felel meg. Azt állítja, hogy leélt negyven évet különböző diktatúrákban, de titkos életet élt közben.²⁰ Ez a titkos élet a regényírást jelenti, illetve a *Gályanapló*ban leírt belső „alakulást”. Viszont *A végső kocsmá* esetében ez a magyarázat csak részben állja meg a helyét, elvégre ott írói egzisztenciája mellett, a regény utolsó mondataként egész írói életművére rávetül. Következésképpen igazi élete mindig az alkotás volt; mind a diktatúrákban, mind pedig a szabadnak hitt demokráciában.

3. „Kísértet vagyok én is, nem tudom, kinek a kísértete...”²¹ – *A végső kocsmá*

3.1. Szövegátvételek és alkotói önértelmezés

*A végső kocsmá*ról megjelent kevés recenzió közül érdemes megemlíteni Szűcs Teri írását²² a Jelenkorban, aki megteszi azt az igen fontos észrevételt, miszerint a könyv Kertész „távozását” jelenti, s ez a távozás „a felszámolás aktusával” esik egybe, továbbá Kertész távozása „nem nagyívű és grandiózus, hanem végtelenül silány és elkedvetlenítő”.²³

A magam részéről osztom azt a feltevést, hogy a könyv (mint utolsó regény) egyben távozás is, viszont ez a távozás megköveteli saját művészetének felülvizsgálatát, s ez a felülvizsgálat pedig magában foglalja azokat a szempontokat, melyek Kertészre jellemzők, és itt vissza kell térnünk a már fentebb tárgyaltakra, hogy Kertész a *Mentés másként*ből vesz át szövegeket, illetve az „Ugyanazt az életet élni és írni” összefüggésére. Az előzőekben volt szó róla, hogy a szövegátvételek az identitást jelképezik, továbbá, hogy ezekben keresendő az írói lét, mint ahogy arról is beszéltünk, hogy a könyv maga egy művészetmeghatározás. Azzal, hogy Kertész a saját életét jelképező *Mentés másként*ből átemelt szövegeket, az olvasható ki, hogy művészetének forrása az élete. Nem egyszerűen a történések és a helyszínek, hanem „gondolatvilágának alakulása” is forrásként funkcionál.

Szűcs Teri másik meglátása a könyv egy különálló részére, az *Exitre* vonatkozik, amely egy utószónak tekinthető. Szerinte a könyvnek az a része egy „poétikai sűrítés”.²⁴ Egyetértek ezzel a véleménnyel, viszont itt a „sűrítés” nem csak erre a részre vonatkozik, mert maga az egész könyv „poétikai sűrítés”, s az *Exit*ben néhány mondatban foglalja össze azokat a lényegi benyomásokat, melyekből a könyv megszületett.

Kertész azonban nem egyszerűen az utószóban reflektál a saját könyvére, hanem maga a *cselekmény* is ezt teszi, mely tovább erősíti az alkotói önértelmezés jellegét. A fentebb említett alakulás egyben magán hordozza azokat az instrukciókat, amelyek nemcsak a könyvbeli regény megszületéséhez vezetnek, hanem az életrajzi író könyvéhez is, vagyis magához *A végső kocsmához*.

3.2. A végső kocsmá „legfontosabb” autobiografikus vonása

A könyv olyan írot állít elénk, aki arra törekszik, hogy megteremtse a regényét, viszont ez a regény elmondhatatlan. Ezzel rögtön a mű elején szembesülünk, s a *történet* szerint a *Felszámolásról* van szó, mégis az előszóra tekintve az az érzésünk, mintha *A végső kocsmáról* írna. Az előszóban a könyvet művei koronájának nevezi, mégis rögtön a tizenhetedik oldalon ez olvasható: „Eldönteni: szükségszerű-e a regény? Bizonyítja-e szükségszerűségét, hogy már körülbelül tizenegy éve foglalkozom vele? Bizonyítja-e szükségszerűségét, hogy ezt a munkát minden munkám lezárásának, koronájának tekintem? Nem lehetséges-e, hogy el akarok mondani egy történetet, amit nem lehet, vagy nem tudok elmondani?”²⁵

Ez a szövegrészlet a *Mentés másként*ben is szerepel, s itt válik igazán nyilvánvalóvá, hogy *A végső kocsmá*ban lévő szövegeknek módosul a jelentésük, mivelhogy mindkét könyvben a *Felszámolásról* van szó, de *A végső...* esetében a kontextus kiterjeszti a jelentést, s így értelmezhető erről a könyvről való gondolatmenetként is.

19 Az interjú a *Friderikusz most* című műsorban hangzott el, melyet 2014. szeptember 5-én tettek közzé az interneten. A beszélgetés elején szóba kerül Kertész Szent István-rendje, melynek elfogadása éles vitákat váltott ki a közvéleményben, de leginkább a politikai szélsőségek oldalán. https://www.youtube.com/watch?v=uMaK2qc_7uc

20 *Uo.*

21 Kertész Imre, *A végső kocsmá*, Bp., Magvető, 2014, 9.

22 Szűcs Teri, *Fine. Kertész Imre: A végső kocsmá*, Jelenkor: irodalmi és művészeti folyóirat, 2015, 606–608.

23 *Uo.*, 606.

24 *Uo.*, 608.

25 Kertész, *i. m.*, 17.

Szűcs Teri meggyőződése, amiért Kertész megtarthatta ebben a könyvben a naplóformát, nem más, mint a „távozás” allegóriája. A naplóformával ugyanis a személyiségnek a legmélyebb rétegei is felszínre hozhatók, mert „aligha van olyan szubjektív (...) dolog, mint a napló”.²⁶

A *végső kocsmának* az imént említett legmélyebb rétege a halál és az öregség gondolata. A műnek ez a legfontosabb autobiografikus vonása, amit a Friderikusz Sándor által készített interjúból tudunk, melyben Kertész azt mondja, hogy ez a két dolog töltötte el leginkább aggodalommal.²⁷ Ez ellen a legcélszerűbb megoldásnak az alkotás tűnik, ahogy azt a szöveg önreflexív módon elénk is tárja: „életemben csak az egyedüllet rövid időszakai hoztak némi örömet, a munka, az alkotás. Különben tévedés volt minden, gyáva stagnálás; mindenkit becsaptam, legfőképp önmagamat.”²⁸

Ebből levonható a következtetés, hogy mind a narrátornak, mind az életrajzi értelemben vett Kertésznek (ha elfogadjuk a műnek ezt az autobiografikus vonását) az alkotás jelenti a boldogságot, ahogy az alábbiakban meg is fogalmazza:

„Még mindig nem hiszem el, hogy a szöveg, amivel egyszerűen megleptem magamat, tényleg jó és a megoldást jelenti – vagyis regényírást jelent, munkát jelent, boldogságot jelent.”²⁹

Jelen tanulmány megszületéséért és a szakmai segítségért szeretnék köszönetet mondani a Debreceni Egyetem oktatójának, dr. Baranyai Norbertnek!

26 Lejeune, *i. m.*, 15.

27 *A végső kocsmá* kapcsán készített interjú.

28 Kertész, *i. m.*, 363–364.

29 *Uo.*, 354.